

Anna Maria Reszke

<https://orcid.org/0000-0003-3035-6748>

SYSTEM SZKOLENIOWY SŁUŻB BEZPIECZEŃSTWA W PRL NA PRZYKŁADZIE DEPARTAMENTU IV MSW (ZARYS PROBLEMU)

System szkoleniowy służb bezpieczeństwa w kwestii przygotowania funkcjonariuszy do walki z Kościołem katolickim w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nieustannie się usprawniał. Od czasu utworzenia w 1962 r. Departamentu IV w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych nabrał on odrębnej i wysoce profesjonalnej specjalizacji. W jednym z dokumentów czytamy: „Szkolenie specjalistyczne w Departamencie IV ma szczególny charakter. Wynika ono z konieczności dalszego zagłębienia wiedzy i sztuki operacyjnej w specyfice pracy pionu IV, jak również poznawania obszernych dziedzin nauki o Kościele. Przede wszystkim chodzi tu o poznanie: roli Kościoła w historii i obecnie; form działalności politycznej; oddziaływania społeczno-politycznego kleru i skutków tej działalności, procesów ideowo-moralnych zachodzących we współczesnym społeczeństwie. Konieczne jest również zgłębienie wiedzy o aktualnej sytuacji Kościoła, o zachodzących tam przemianach i procesach, śledzenie za formami, treściami, programami, hasłami itp.”¹.

Początki systemu szkoleniowego sięgają kwietnia 1944 r., gdy dwudziestoosobowa grupa Polaków rozpoczęła kurs w szkole Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych w Kujbyszewie w ZSRR². Od tamtej pory szkolenia odbywały się dość regularnie, a przeszkoleni funkcjo-

¹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 1.

² P. Kołakowski, *Współdziałanie polskiego aparatu bezpieczeństwa z NKWD-NKGB w latach 1944–1945*, „Śląskie Studia Historyczne” 2000, nr 8, s. 236–238.

nariusze tworzyli na ziemiach polskich zręby Resortu Bezpieczeństwa Publicznego, przekształconego w 1945 r. w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP)³. W ramach Departamentu V (społeczno-politycznego)⁴ w latach 1945–1953 Kościołem zajmował się Wydział V, kierowany przez Julię Brystygier⁵. Stawiał sobie za cel rozbięcie Kościoła, a następnie jego likwidację⁶. Słabe wykształcenie funkcjonariuszy, zarówno ogólne, jak i zawodowe, sprawiło, że kierownictwo resortu musiało ułożyć własny system szkolnictwa. Kursy szkoleniowe organizowano zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim. Zakres programowy obejmował działy wiedzy, które były niezbędne podczas wykonywania obowiązków służbowych⁷. Podniesienie poziomu ogólnego wykształcenia funkcjonariuszy zanotowano dopiero w 1950 r. Polecono wówczas zorganizować kursy dla tych, którzy nie ukończyli pięciu klas szkoły podstawowej. Dodatkowo tworzono czteroletnie kształcenie w zakresie szkoły średniej⁸. Niestety, nie cieszyło się ono dużym zainteresowaniem ze względu na ogólną niechęć do nauki, ale również ze względu na nadmiar obowiązków służbowych. Dużo czasu poświęcono również na indoktrynację polityczną funkcjonariuszy w duchu marksistowskim. Zajmowały się tym odpowiednie komórki resortu, wspomagane przez cywilny aparat partyjny.

Ostra krytyka organów bezpieczeństwa po ucieczce Józefa Świątły⁹ wywołała falę zmian w organach bezpieczeństwa¹⁰. Polscy komuniści,

³ *Ibidem*, s. 235–236.

⁴ *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 20–30. Prace Departamentu V MBP dotyczyły w głównej mierze działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953. W wyniku intensyfikacji działań UB, do walki z Kościołem katolickim do końca lat czterdziestych władze państwowe skierowały około dwóch tysięcy pracowników operacyjnych.

⁵ Julia Brystygier (1902–1975), funkcjonariuszka aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej. Dyrektor Departamentu V i III MBP, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/41712, W-Klubie-Historycznym-gen-Grota-wyklad-o-Julii-Brystygier-Warszawa-14-wrzesnia-2.html>, dostęp 18 VII 2019 r.

⁶ *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektora Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, wybór i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, J. Marecki, Kraków–Katowice 2012, s. 37–39.

⁷ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2015, s. 47.

⁸ *Ibidem*, s. 50.

⁹ Józef Świątło (1915–1994), wysoki rangą funkcjonariusz Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, wicedyrektor Departamentu X MBP. Z obawy przed byciem objętym czystkami po aresztowaniu Ławrientija Berii w 1953 r. uciekł na Zachód (podczas podróży służbowej do Berlina Wschodniego). Zob. B. Noszczak, *Kryzys działalności Departamentu VI KdsBP przeciwko Kościołowi rzymskokatolickiemu w Polsce i próby jego przezwyciężenia 1954–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 1(7), s. 99–100.

¹⁰ *Dekret z dnia 7 XII 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego* (Dz.U., 1954, nr 54, poz. 269);

którzy wzorowali się na reformie służb w ZSRR z 1954 r., zlikwidowali Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego¹¹ i powołali w jego miejsce dwa resorty: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów¹².

Organizacja Departamentu IV MSW

Służbę Bezpieczeństwa zreorganizowano w 1962 r. Na podstawie zarządzenia organizacyjnego nr 062/Org z 9 czerwca 1962 r. i zarządzenia nr 0105/62, wydanych przez ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichę, utworzono Departament IV MSW¹³. Głównym celem jego utworzenia była walka z wrogą działalnością Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych. Sprawna realizacja zadań była możliwa dzięki dobrej organizacji kierownictwa Departamentu IV, którym w latach 1962–1989 kierowało siedmiu dyrektorów wraz z zastępcami¹⁴. W jego

---

H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL (1944–1990). Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, s. 25–35.

¹¹ *Ibidem*, s. 28–35.

¹² W Komitecie do spraw Bezpieczeństwa Publicznego istniał Departament VI KdsBP, który zajmował się walką z wrogą działalnością reakcyjnego kleru. Dyrektorem Departamentu VI był Karol Więckowski, natomiast wicedyrektorem – Józef Dziemidok, który 1 VI 1955 r. został dyrektorem. Zob. B. Noszczak, *Kryzys działalności Departamentu VI...*, s. 100–101). Na mocy *Ustawy z dnia 13 XI 1956 r. o zmianie organizacji naczelnych organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego* (Dz.U., 1956, nr 54, poz. 241) rozwiązano Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, a kompetencje dotychczas mu podległe przeszły w zakres działań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Sprawy Kościołów podporządkowano Departamentowi III MSW. W wyniku tej reformy Departament I MSW zajmował się wywiadem oraz zdobywaniem tajnych dokumentów i informacji dotyczących politycznych, ekonomicznych, militarnych i wywiadowczych planów, jak również zamierzeń skierowanych przeciwko Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i krajom obozu socjalistycznego. Departament II MSW poświęcał uwagę głównie kontrwywiadowi oraz organizowaniu i prowadzeniu walki ze szpiegowską działalnością wywiadów państw kapitalistycznych wymierzoną przeciwko Polsce Ludowej, a zwłaszcza werbunkiem przez obce ośrodki wywiadowcze na terytorium PRL agentów i ochroną tajemnicy państwowej. Był on w kolejnych latach rozbudowywany o kolejne departamenty. Do zadań Departamentu V MSW należały ochrona operacyjna przemysłu i innych gałęzi gospodarki narodowej, a także zwalczanie środowisk opozycyjnych w związanych z nimi zakładach pracy. Departament VI MSW kontrolował ochronę operacyjną rolnictwa, przemysłu rolno-spożywczego i innych sektorów gospodarki narodowej, a także rozpracowywał środowiska opozycyjne związane z nimi. Zob. *Metody pracy operacyjnej...*, s. 16–19.

¹³ Władysław Wicha (1904–1984), działacz partyjny i państwowy w okresie PRL. Minister spraw wewnętrznych (1954–1964), poseł I i IV kadencji. Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/1239>, dostęp 8 VII 2019 r.

¹⁴ *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 50.

skład wchodziły początkowo trzy wydziały: I, II i III. Dwa z nich zajmowały się w głównej mierze duchowieństwem¹⁵: Wydział I – kierowniczymi ogniwami Kościoła katolickiego, w tym prymasem, biskupami, kuriami, księżmi parafialnymi, profesorami i wykładowcami Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Akademii Teologii Katolickiej i wszystkimi wyższymi seminariami, studentami i alumnami oraz osobami świeckimi kontaktującymi się z zakonnikami¹⁶; Wydział II – głównie stowarzyszeniami katolickimi, takimi jak: Stowarzyszenie „Pax”¹⁷, Polski Związek Katolicko-Społeczny (PZKS)¹⁸, Zjednoczony Zespół Gospodarczy, Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODISS)¹⁹, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne (ChSS)²⁰, a także aktywem świeckim, duszpasterstwem stanowo-zawodowym, Klubem Inteligencji Katolickiej, ugrupowaniami katolików świeckich i ich ośrodkami wychowawczymi, ale również byłymi działaczami chadeckimi. Wydział III miał się zajmować innymi wyznaniem i nierzymskokatolickimi i centralami tych Kościołów.

Prowadzono działania mające na celu rozpoznanie ich orientacji politycznych i kwestii społeczno-politycznych. W 1963 r. powstał również Wydział IV, realizujący zadania analityczno-informacyjne i opracowujący prognozy dla kierownictwa MSW i PZPR. Klika lat później, w 1971 r., w związku z poszerzeniem działań operacyjnych wobec zakonów i zgromadzeń utworzono Wydział V. Jego zadaniem było kontrolowanie zakonów męskich i żeńskich, duszpasterstw akademickich, instytutów świeckich i parafii.

¹⁵ H. Dominiczak, *Organy Bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 393.

¹⁶ A. Dziurok, *Wstęp [w:] Metody pracy operacyjnej...*, s. 25.

¹⁷ Stowarzyszenie „Pax” – świecka organizacja katolicka oficjalnie utworzona w 1947 r. przez Bolesława Piaseckiego i innych działaczy przedwojennego Ruchu Narodowo-Radykalnego „Falanga”. Początkowo zrzeszała katolików gotowych do współpracy z siłami komunistycznymi, od 1979 r. część działaczy wspierała NSZZ „Solidarność”. Zob. K. Busse, *Utopia i rzeczywistość. Stowarzyszenie PAX w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym PRL i III RP na przykładzie województwa radomskiego (1975–1993)*, Lublin 2014, s. 17–21.

¹⁸ Polski Związek Katolicko-Społeczny (PZKS) powstał w 1981 r. wskutek odwilży spowodowanej powstaniem „NSZZ Solidarność”. Był pierwszym ogólnopolskim stowarzyszeniem katolików zarejestrowanym w ówczesnym okresie. Zob. AIPN, 1042/1299, „ŚWIAT”. Magazyn polityczno-społeczny i kulturalny nr 2 i 5, 1989, s. 16–17.

¹⁹ Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODISS) został utworzony w kwietniu 1967 z inicjatywy Jerzego Zawieyskiego przez Janusza Zabłockiego i grupę działaczy katolickich. Zob. P. Ziętara, *Konrad Sieniewicz w dokumentach bezpieki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2010, nr 1(15), Warszawa 2010, s. 114.

²⁰ Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne (ChSS) funkcjonowało w latach 1957–1989. Koncesjonowane przez władze PRL ugrupowanie społeczno-polityczne skupiające chrześcijan różnych wyznań. Zob. C. Kuta, „Działacze” i „Pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009, s. 420–425.

Na mocy zarządzenia organizacyjnego ministra spraw wewnętrznych Wiesława Ociepki nr 092/Org z 19 listopada 1973 r. powołano nową komórkę w Departamencie IV – Samodzielną Grupę „D”. Do jej zadań należała szeroko pojęta dezintegracja wśród duchowieństwa i środowisk świeckich związanych z Kościołem²¹. Po kilku latach przekształcono ją na podstawie zarządzenia ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kowalczyka²² nr 029/Org z 15 czerwca 1977 r. w Wydział VI. Dysponował on wówczas dwunastoma etatami i komórkami w wydziałach IV komend wojewódzkich MO²³.

Po porwaniu i zabójstwie księdza Jerzego Popiełuszki przeprowadzono kolejną reorganizację tego departamentu. Zapoczątkowało ją zarządzenie ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszcza²⁴ nr 0067/84 z 30 listopada 1984 r.²⁵ Dotyczyła ona numeracji wydziałów. Dotychczasowy Wydział IV przekształcono w Wydział VI. Reorganizację przygotowano już w połowie roku 1984²⁶. Należy wspomnieć, że w Departamencie IV

²¹ Początkowo jej celem było operacyjne zabezpieczenie pielgrzymek. Chodziło o penetrację i dezintegrację środowisk, które były odpowiedzialne za ich organizację do miejsc kultu religijnego w Polsce. Temu celowi miało służyć pogłębianie różnic w obrębie hierarchii katolickiej, podważanie autorytetu księży w oczach wiernych, kompromitacja obyczajowa duchowieństwa itp. Wobec tego wykorzystywano tajnych współpracowników Służby Bezpieczeństwa, ulokowanych w strukturach Kościoła, ponieważ często werbowano do współpracy nie tylko księży, lecz także wiernych. Grupa miała na koncie również działania przestępcze, zagrażające życiu i zdrowiu osób oraz ich mieniu. Tworzono też oddziały, które podejmowały groźne akcje przeciw pieszym pielgrzymkom na Jasną Górę. Podczas napięć na linii państwo–Kościół chciano osłabić autorytet księży i przekonać obserwatorów, że pielgrzymi nie mają nic wspólnego z religią. Zob. *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV...*, s. 45–46.

²² Stanisław Kowalczyk (1924–1998), minister spraw wewnętrznych w rządach: pierwszym i drugim Piotra Jaroszewicza, Edwarda Babiucha i Józefa Pińkowskiego (22 III 1973 – 8 X 1980). Do 12 II 1981 r. wicepremier w rządzie Józefa Pińkowskiego. Powołał Samodzielną Grupę „D” Departamentu IV MSW (19 XI 1973), zajmującą się dezintegracją Kościoła katolickiego w Polsce. Zob. *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV...*, s. 668–670; *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3, red. nauk. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 9–10.

²³ Prowadził i koordynował przedsięwzięcia specjalne, których celem było ograniczenie i likwidacja politycznie negatywnych działań duchowieństwa. Do zadań Wydziału VI należała również stała inwigilacja 100 duchownych rzymskokatolickich, których działalność SB uznała za szczególnie niebezpieczną dla reżimu komunistycznego. Zob. *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wybór i oprac. M. Biełaszko et al., Warszawa 2007, s. 67.

²⁴ Czesław Jan Kiszcza (1925–2015), minister spraw wewnętrznych (1981–1990), prezes Rady Ministrów PRL (2–24 VIII 1989), poseł na Sejm PRL IX kadencji, wicepremier (1989–1990). Zob. L. Kowalski, *Czesław Kiszcza. Biografia gen. broni Czesława Kiszcza*, Poznań 2015, s. 10–15.

²⁵ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, s. 30–45.

²⁶ W wyniku tych zmian w skład Departamentu IV MSW wchodziło sześć wydziałów. Pierwszy z nich prowadził działania analityczne i informacyjne, które dotyczyły głównych kierunków działań Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych.

działała tzw. Sekcja Ogólna. Zakres jej pracy obejmował sprawy kadrowe, finansowe i te związane z wykorzystaniem techniki operacyjnej, sprawozdania dotyczące eksploatacji samochodów oraz sprawy kancelaryjno-gospodarcze i organizacyjne²⁷.

Departament IV współdziałał z innymi departamentami operacyjnymi MSW, tj. z I, II i III²⁸. Przykładowo: wraz z Departamentem I rozpracowywał instytucje watykańskie, kurie generalne (m.in. zakonów: jezuitów, dominikanów, franciszkanów, salezjanów) i kościelne ośrodki polonijne, episkopaty RFN, USA, Francji i krajów Beneluksu²⁹. Departament IV korzystał również z pomocy Departamentu Techniki, który zajmował się zakładaniem podsłuchów telefonicznych i pokojowych³⁰. Współdziałał też z Biurem „B” (prowadzącym tajną obserwację), Biurem „W” (kontrola korespondencji),

---

Wydział II zajął się działalnością operacyjną w centralnych strukturach Kościoła katolickiego i koordynował przedsięwzięcia wymierzone wobec kurii diecezjalnych, uczelni katolickich i seminariów duchownych w państwie. Wydział III kontrolował struktury kierownicze zakonów męskich i żeńskich. Wydział IV prowadził działania dezintegracyjne, czyli zwalczanie wrogich i antysocjalistycznych zamierzeń, ale także organizował działania przeciwko duszpasterzom akademickim i zawodowym. Wydział V skupił się na stowarzyszeniach katolickich, które wspomniano wcześniej, natomiast Wydział VI prowadził rozpoznanie Kościołów i wyznań nierzymskokatolickich oraz starał się przeciwstawić ich działalność wobec hierarchii Kościoła rzymskokatolickiego. Zob. A. Dziurok, *Wstęp...*, s. 20–30.

²⁷ *Ibidem*, s. 30–40.

²⁸ Monitorowano też wyjazdy zagraniczne działaczy stowarzyszeń katolickich, ich kontakty z przedstawicielami środowisk na emigracji, zwłaszcza takich jak Instytut Literacki w Paryżu czy Radio Wolna Europa. Departament IV wspólnie z wywiadem systematycznie próbował oddziaływać na pozytywne stanowisko dyplomacji watykańskiej i wpływowych osobistości kościelnych wobec PRL. W czasie spotkań z dostojnikami Stolicy Apostolskiej usiłowano kształtować negatywną opinię o kierownictwie polskiego episkopatu. Departamenty te ściśle współpracowały podczas zabezpieczenia operacyjnego wizyt przedstawicieli Watykanu w Polsce. Z pomocą Departamentu I możliwe było pozyskiwanie informacji z Sekretariatu Stanu i innych dykasterii, a także Instytutu Polskiego w Watykanie. W Rzymie pracowali funkcjonariusze SB zajmujący się Kościołem katolickim, oficjalnie zatrudnieni jako dyplomaci na stanowiskach sekretarzy ambasad. Ich zadaniem było budowanie agentury, głównie wśród duchowieństwa. Sieć współpracowników miała dostarczać informacje o okolicznościach i podejmowanych działaniach hierarchii watykańskiej. W kwestii współpracy z Departamentem II brano pod uwagę inwigilację przedstawicieli Kościoła i innych związków wyznaniowych, dziennikarzy, w głównej mierze państw zachodnich, lub przedstawicieli placówek dyplomatycznych. Współdziałanie departamentów III i IV dotyczyło kontaktów między opozycją, środowiskami świeckimi i instytucjami. Przykładem współpracy może być chociażby próba rozpracowania opozycji w 1976 r. Zob. <https://histmag.org/julia-brystygier-od-stalinowskiej-zbrodniarki-do-nawroconej-katoliczki-12750>, dostęp 7 VII 2017 r.; F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, Kraków 2015, s. 30–50.

²⁹ Zob. <http://archidiecezja.lodz.pl/wolborz/old/czytaj.php?tekst=sb.txt>, dostęp 7 VII 2017 r.

³⁰ *Plany pracy Departamentu IV...*, s. 14.

Biurem „C” (dzięki któremu możliwe było korzystanie z ewidencji operacyjnej i archiwum)³¹, Biurem Paszportów, Biurem Śledczym MSW, jednostkami Milicji Obywatelskiej, Departamentem Społeczno-Administracyjnym MSW i z Zarządem Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP)³².

Ważną rolę odgrywała kooperacja z aparatami bezpieczeństwa: ZSRR, Czechosłowacji, NRD, Węgier i Bułgarii. Działano wspólnie w kwestii przeciwstawienia się dywersyjnej działalności związków wyznaniowych przeciwko socjalizmowi³³. Należy zauważyć, że Departament IV koordynował na szczeblu centralnym działania Pionu IV SB w terenie, który również był odpowiedzialny za walkę z wszelkimi przejawami życia religijnego. Władze PRL dokładały wszelkich starań, aby zebrać jak najwięcej informacji na temat Kościoła i osób z nim związanych. Było to możliwe dzięki dobrze wyszkolonym funkcjonariuszom, których starannie dobierano. Dlatego też kandydaci musieli spełnić wiele wymagań, aby dowieść swojego oddania dla Polski Ludowej³⁴.

W związku z powierzeniem Departamentowi IV zasadniczych zadań w walce z Kościołem i związkami wyznaniowymi niezmiernie ważne było umiejętne przeprowadzanie rekrutacji pracowników do tej pracy i profesjonalne przygotowanie funkcjonariuszy tej jednostki MSW na zleconym im odcinku zadań przez różnego rodzaju szkolenia³⁵.

Rekrutacja funkcjonariuszy

Rekrutacja funkcjonariuszy do pionu kościelnego różniła się diametralnie od naboru w latach stalinowskich, kiedy to ważną rolę odgrywali starsi stażem komuniści, którzy zajmowali najważniejsze stanowiska w tym resorcie. Ponadto część z tych kadr była pochodzenia żydowskiego³⁶. Służyły też osoby bez wykształcenia, z niskich warstw społecznych. Do resortu nie trafiało się przez przypadek. Kandydata polecali: partia, funkcjonariusz lub emerytowany pracownik resortu. Główną zasadą była niekaralność i nieutrzymywanie kontaktów z osobami wrogo nastawionymi wobec PRL. Podstawowa kadra szeregowych funkcjonariuszy

³¹ P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1(3), s. 51–60.

³² Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2(20), s. 304.

³³ *Metody pracy operacyjnej...*, s. 52.

³⁴ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, s. 30–45.

³⁵ *Ibidem*, s. 17–18.

³⁶ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 30–40.

SB pochodziła z szeroko reklamowanych werbunków, które odbywały się według ściśle określonych kryteriów. Najważniejsze były podziały klasowe. W szeregi SB wstępowali głównie synowie robotników i biednych chłopów. Bardzo sceptycznie podchodzono natomiast do kandydatów ze środowisk inteligenckich³⁷. Osoba pragnąca wstąpić do SB musiała wykazać się lojalnością wobec władz, wyznawać „odpowiednie” poglądy oraz bez żadnych wątpliwości akceptować nowy system polityczny i jego działania. Jeżeli chodzi o wykształcenie, to nie odgrywało ono w tych latach większej roli, chociaż szanse w rekrutacji miał kandydat, który ukończył co najmniej szkołę podstawową. Notowano przypadki przyjmowania nawet osób, które zakończyły swoją edukację na trzeciej klasie szkoły podstawowej, ale również analfabetów i półanalfabetów. Wykształcenie średnie bądź wyższe traktowano dość sceptycznie, z obawy o działania przeciwko partii lub zbyt wysoką pozycję danej osoby.

Chętnych kandydatów do tej służby nie było zbyt wielu. Dużą rolę odgrywały obawa związana z tym resortem i negatywna opinia społeczeństwa, która przedstawiała go jako organ niepolski, podporządkowany NKWD. Aby zachęcić kandydatów do wstępowania w szeregi funkcjonariuszy, wprowadzono wiele korzyści materialnych, m.in. wysoko płatne etaty, nadanie stopni wojskowych z umundurowaniem na wzór Wojska Polskiego. Funkcjonariuszom UB zapewniano mieszkania, specjalne zaopatrzenie w sklepach i na stołówkach resortowych. Wielu kandydatów do służby przyciągał potencjalny udział w organie, który legitymował się uprzywilejowaną pozycją w systemie społecznym Polski Ludowej. Partia często pomagała aparatowi bezpieczeństwa w naborze i kierowała do jego szeregów swoich ludzi.

Po reorganizacji w resorcie MSW w 1962 r. i utworzeniu Departamentu IV wprowadzono nowe zasady rekrutacji i zaostrzono jej wymogi. Przyjmowano tylko osoby, które posiadały odpowiednie kwalifikacje i predyspozycje do służby, np. ukończone studia wyższe, znajomość sytuacji społeczno-politycznej czy gospodarczej³⁸. Bardzo ważnym elementem był stan zdrowia psychicznego kandydata. Sprawdzano również jego przeszłość. Zbierano informacje na temat rodziny i środowiska, z którego pochodzi. Prowadzono jego obserwacje³⁹.

Kandydat na przyszłego funkcjonariusza przed przyjęciem do resortu przechodził kilkustopniowy test sprawdzający. Początkowo musiał odbyć rozmowę rekrutacyjną. Przeprowadzał ją pracownik kadr. Miała ona na

³⁷ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki...*, s. 33–36.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ AIPN, 044/18, Psychologiczne aspekty pracy operacyjnej, k. 22–30.

celu poznanie przydatności kandydata do pracy, jego cech osobowych i predyspozycji zawodowych, a także wykształcenia, dotychczasowego przebiegu pracy bądź służby wojskowej. Interesowano się również przynależnością do organizacji społecznych i politycznych, posiadaną wiedzą i motywacją do podjęcia służby⁴⁰. Po rozmowie wstępnej następował etap weryfikacji informacji zebranych na temat kandydata. Przeprowadzano wywiady środowiskowe, zasięgano o nim informacji w instytucjach państwowych. Dodatkowo weryfikowano postawy społeczne, stosunek do pracy i inne uzyskane dane. Umożliwiało to wychwycenie ewentualnych rozbieżności lub przeszkód do podjęcia pracy bądź służby⁴¹.

Po zweryfikowaniu informacji na temat kandydata kierowano go do przyszłego przełożonego. Dopiero po jego akceptacji rozpoczynała się procedura związana z zatrudnieniem nowego funkcjonariusza. Kolejnym etapem był staż, trwający mniej więcej pół roku. Miał się rozpoczynać od zapoznania kandydata z tzw. opiekunem służbowym, przydzielonym mu starszym funkcjonariuszem resortu. Zdaniem Filipa Musiała: „zadaniem opiekuna było czuwanie nad prawidłowym wdrożeniem nowo zatrudnionej osoby do pracy w resorcie”⁴². Proces przygotowawczy składał się z trzech etapów. Pierwszy, wstępny, trwał zazwyczaj kilka miesięcy. Kandydat nie mógł wykonywać żadnych czynności samodzielnie. Jego zadaniem było przejście przez tzw. kurs „O”, czyli operacyjny, który był prowadzony w każdym województwie⁴³. W tym czasie był on obserwowany przez przełożonego, który w porozumieniu z opiekunem miał ocenić możliwości aspiranta. Następnym etapem było skierowanie kandydata na odpowiednie przeszkolenie. Po powrocie z tego szkolenia, jeszcze przez kilka miesięcy, kandydat pozostawał pod ścisłą kontrolą opiekuna. Działo się tak do momentu, póki nie uznano, że służba przygotowawcza dobiegła końca i można mianować go funkcjonariuszem stałym⁴⁴. W trzecim etapie, wszystkie prowadzone przez kandydata działania musiały zostać konsultowane z opiekunem (wykonywane pod jego kontrolą). Po mianowaniu na funkcjonariusza stałego mógł już realizować zadania samodzielnie. Obowiązkiem opiekuna było nie tylko czuwanie nad działaniami aspiranta w pracy operacyjnej, lecz także jego upolitycznienie. Opiekuna wyznaczał kierownik departamentu w porozumieniu z oficerem polityczno-wychowawczym⁴⁵.

⁴⁰ F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 38–40.

⁴¹ *Ibidem*, s. 40–42.

⁴² *Ibidem*, s. 54.

⁴³ *Ibidem*, s. 42–45.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 55.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 55–56

W okresie przygotowawczym funkcjonariusz musiał znać sytuację społeczno-zawodową. Filip Musiał uważa, że „miało to na celu poznawanie zasad ideologii marksistowsko-leninowskiej oraz kształtowanie materialistycznego światopoglądu, ale także wyrobienie odporności psychicznej na działania przeciwnika politycznego”⁴⁶. Nowy funkcjonariusz miał się w tym czasie zintegrować z innymi pracownikami resortu i zaktywizować w życiu społeczno-politycznym. Rolą opiekuna było przede wszystkim wyrobienie takiej postawy wobec partii jako ośrodka władzy w państwie.

Podczas służby indoktrynacja była realizowana za pomocą zebrań komórek partyjnych PZPR i systemu szkolenia poświęconego tematyce ideologicznej, partyjnej i politycznej. Takie działania miały na celu utwierdzenie funkcjonariuszy w poglądach marksistowskich i postrzeganiu rzeczywistości przez pryzmat partii⁴⁷. Służyło to podporządkowaniu oceny zjawisk społecznych, wydarzeń i osób. Określeniem często pojawiającym się w publikacjach resortowych była dojrzałość polityczna. Odnosiła się ona do zdolności oddziaływania na otoczenie zgodnie z aktualnymi wymogami partii. Wynikiem wspomnianych działań było podkreślenie przez funkcjonariuszy, że są reprezentantami aparatu politycznego. Wynikało to z tego, że musieli utożsamiać się z partią ideologicznie, by realizować jej wytyczne. Rekrutacja funkcjonariuszy miała określony proces, ponieważ mogli nimi zostać tylko ci, którzy spełniali wymogi partyjne. Dodatkowo po 1962 r. kandydaci musieli cechować się dużymi umiejętnościami, znajomością języków obcych i polityki, a także orientować w kwestiach społeczno-gospodarczych kraju⁴⁸.

W rekrutacji do Departamentu IV MSW brano pod uwagę kwestie ideologiczne, poglądy polityczne i podejście do wyznania katolickiego. Kandydaci musieli mieć odpowiednie predyspozycje do pracy w tym Departamencie, ukończone studia wyższe oraz znać sytuację Kościoła i związków wyznaniowych w PRL. Po przyjęciu do służby byli kierowani na szkolenia językowe i zawodowe, aby udoskonalić umiejętności⁴⁹.

Cele i metody szkoleń

Celem kształcenia funkcjonariuszy na szkoleniach i kursach było przygotowanie ich do wykonywania zadań służbowych podejmowanych przez Departament IV. Etapy cyklu doskonalenia obejmowały

⁴⁶ *Ibidem*, s. 57.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 56.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 57–60.

⁴⁹ IPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 2.

rozpoznanie potrzeb szkoleniowych, określenie ich celów, planowanie i przygotowanie, realizację i ocenę. Starano się zwracać uwagę, by układ treści cechował się logicznym ciągiem zagadnień programowych, który ułatwiałby kształtowanie umiejętności oraz zdobywanie i utrwalanie wiedzy⁵⁰. Szkolenia na każdym etapie i szczeblu zawodowym miały charakter interdyscyplinarny. Na początku lat siedemdziesiątych dyrektor Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW Benedykt Cader⁵¹ poszerzył zakres szkoleń o naukę języków obcych, zwiększenie sprawności fizycznej i dokształcenie ideologiczne mające na celu prawidłowe „upolitycznienie” funkcjonariuszy. Wynikało to z zadań określonych w zarządzeniu do programów szkolenia w szkołach i ośrodkach szkoleniowych resortu spraw wewnętrznych⁵². Warto zwrócić uwagę, że dyrektor Departamentu IV płk Zenon Goroński⁵³ określił, zależnie od potrzeb, zakres i nasilenie stosowania różnych form pracy operacyjnej oraz bieżące kierunki i taktykę działania wydziałów⁵⁴. Realizowano głównie tematy programu zawarte w wytycznych i programie w sprawie doskonalenia zawodowego w Departamencie IV⁵⁵. Przykładowo, funkcjonariusze mieli być szkoleni w wymiarze 48 godzin z zakresu zarządzania, organizacji pracy i polityki władz wobec kleru, co uwzględniono w programie nauczania na dany rok akademicki⁵⁶.

Ważne tematycznie zagadnienia w systemie wychowania funkcjonariuszy zajmowały zajęcia polityczne. Miały one na celu kształtowanie ich naukowego światopoglądu, zwiększenie czujności i bezwzględne przestrzeganie praworządności socjalistycznej. W szkoleniu tym ugruntowano zasadę ideowego i politycznego zaangażowania uczestników zajęć. Drugą

---

⁵⁰ *Ibidem*, s. 3.

⁵¹ Benedykt Cader (1925–2016), dyrektor Departamentu Szkolenia i Doradztwa Zawodowego MSW (1971–1973), <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/34841?katalog=5>, dostęp 24 VII 2019 r.

⁵² AIPN, 0859/733, Zarządzenie nr 0063/76 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 X 1976 r. w sprawie zapobiegania zagrożeniom lub naruszeniom porządku i bezpieczeństwa publicznego wywoływanym działalnością hierarchii kościelnej, kleru oraz wyznawców, k. 208.

⁵³ AIPN, 02374/72, Pismo Dyrektora Departamentu IV Zenona Gorońskiego z dn. 24 IV 1972 r. Zenon Goroński – dyrektor Departamentu IV w latach 1971–1974, k. 33.

⁵⁴ AIPN, 0859/733, Zarządzenie nr 0063/76 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 X 1976 r. w sprawie zapobiegania zagrożeniom lub naruszeniom porządku i bezpieczeństwa publicznego wywoływanym działalnością hierarchii kościelnej, kleru oraz wyznawców, k. 207.

⁵⁵ AIPN, 02374/72, Pismo Dyrektora Departamentu Szkolenia i Doradztwa Zawodowego Benedykta Cadera z dn. 12 VI 1972 r. Benedykt Cader – w latach 1971–1973 Dyrektor Departamentu Szkolenia i Doradztwa Zawodowego MSW, k. 23.

⁵⁶ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 5–8.

kwestią było połączenie teorii z praktyką. Chodziło o to, by wiedza, którą zdobywali, służyła nie tylko lepszemu zrozumieniu rzeczywistości, lecz także pogłębieniu jej znajomości. W dalszym etapie szkolenie dotyczyło ukształtowania poglądów w duchu marksistowsko-leninowskim na podstawie materialistycznej teorii poznania⁵⁷. Głównym celem było podniesienie świadomości i aktywności politycznej funkcjonariuszy. Ta zasada odnosiła się do wszystkich elementów szkolenia. Słuchacze musieli świadomie opanować konkretne umiejętności i kontrolować osiągnane wyniki.

Dodatkowo szkolenie miało za zadanie wypracować w nich postawę systematyczności (tzn. system pracy powinien być ściśle uporządkowany i mieć strukturę działania). Dotyczyło również przystępności informacji, czyli wyjaśnienia podczas trwania nauki różnych terminów w sposób zrozumiały dla słuchaczy. Funkcjonariusz musiał także dobrze przyswoić wiadomości, które mu przedstawiono. Miało to na celu sprawdzenie sposobu logicznego myślenia i nabycie umiejętności łączenia faktów⁵⁸. Zaprezentowane zasady dydaktyczne były powiązane ze sobą, wynikały bowiem z właściwości intelektualnych człowieka, a także z prawidłowości procesu kształcenia. Przykładowo: w czasie szkolenia politycznego 16 lutego 1972 r. omawiano „Charakter i przejawy walki klasowej we współczesnym świecie ze szczególnym uwzględnieniem PRL”⁵⁹. Kurs był skierowany głównie do osób, które miały szkolić innych funkcjonariuszy. Trwał jeden dzień, z czego pierwszy wykład „instruktażowy” prowadził mgr Z. Tomaszewski, następnie odbywały się zajęcia doc. dr. hab. Bronisława Gołębiowskiego⁶⁰ na temat „Mechanizmów i przejawów walki klasowej we współczesnym świecie ze szczególnym uwzględnieniem PRL”, a na koniec przeprowadzono pod opieką ppłk. mgr. Stefana Rapawy⁶¹ ćwiczenia dotyczące „Współczesnych mechanizmów i przejawów walki klasowej w PRL na podstawie operacyjnego rozpoznania SB”.

Wiedzę przekazywali funkcjonariuszom wykładowcy, którzy na bieżąco doskonalili swoje umiejętności i poszerzali kompetencje z zakresu ówczesnej sytuacji polityczno-gospodarczej. Szkolenia polityczne organizowano w różnych wydziałach MSW, Akademii Spraw Wewnętrznych i Wyższej Szkole Oficerskiej (WSO) w Legionowie, w której także studiowali i uczyli

⁵⁷ AIPN, 0713/17 T1, Szkolenie zawodowe, program kursu „O”, s. 2.

⁵⁸ AIPN, 02374/72, Pismo Dyrektora Departamentu IV Zenona Gorońskiego z dn. 24 IV 1972 r. Zenon Goroński – dyrektor Departamentu IV w latach 1971–1974, k. 33.

⁵⁹ AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22 I 1972 r.

⁶⁰ Bronisław Gołębiowski (ur. 1933), zastępca kierownika Biura Prasy KC PZPR. Zob. AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22 I 1972 r.

⁶¹ Stefan Rapalo (ur. 1931), zastępca naczelnika w Departamencie III MSW. Zob. AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22 I 1972 r.

się funkcjonariusze Departamentu IV. W samej WSO w latach 1972–1982 trzyletnie studia oficerskie dzienne ukończyło 1856 funkcjonariuszy⁶². Jako przykład szkolenia dla funkcjonariuszy Departamentu IV można podać kurs przeprowadzony w Wydziale Łączności Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w roku szkolnym 1984/1985⁶³. Dotyczył on metod podsluchiwania i przepływu informacji. Pilnowano jednak, aby zajęcia ważne tematycznie przeprowadzali wysoce wykwalifikowani i doświadczeni funkcjonariusze. Mieli oni za zadanie uaktywnić słuchaczy i przekazać im specjalistyczną wiedzę. Według władz resortu szkolenia ułatwiały zrozumienie procesów zachodzących w życiu społeczno-politycznym kraju. Na tego typu zajęciach politycznych poruszano również kwestię sytuacji na linii państwo–Kościół. Przedstawiano funkcjonariuszom, jaką rolę odgrywa Kościół oraz na czym skupiać się podczas podejmowanych wobec niego działań operacyjnych, np. inwigilacji. Przybliżano również aktualne stanowisko hierarchii wobec polityki państwa i status prawny Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce. Przykładowo: w roku akademickim 1971–1972 przeznaczono na to szkolenie osiem godzin wykładowych⁶⁴.

Tego typu zajęcia w jednostkach MSW prowadzili funkcjonariusze Departamentu IV, natomiast w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych – naczelnicy Wydziału IV⁶⁵. Nauczanie według przedstawionego programu odbywało się często w systemie stacjonarno-zaocznym: dwanaście dni nauki po osiem godzin dziennie⁶⁶. Wskazany był również tzw. okres samodzielnej nauki funkcjonariusza. W tym czasie musiał on pogłębić wiedzę – korzystać z zalecanej literatury i publikacji, np. ustawy, rozporządzenia, relacji ze zjazdów KC PZPR i książek poświęconych filozofii marksistowskiej⁶⁷.

W Departamencie IV organizowano szkolenia zawodowe i zajęcia tematyczne. Jako przykład można podać szkolenia dotyczące specyfiki doboru opracowania pozyskań i pracy w świetle Instrukcji o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych (wydanej jako załącznik do Zarządzenia nr 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 lutego 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa

⁶² G. Wołk, *Prace dyplomowe absolwentów Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie – przyczynek do bibliografii* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, Warszawa 2011, s. 213.

⁶³ AIPN, 0713/17 T1, Sprawozdanie ze szkolenia politycznego w Wydziale Łączności Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1985, s. 2.

⁶⁴ AIPN, 0713/17 T1, Szkolenie zawodowe, program kursu „O”, s. 4.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 5–6.

⁶⁶ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 2.

⁶⁷ AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22.01.1972 r., s. 3.

resortu spraw wewnętrznych) na odcinku zakonów bądź aktualnej sytuacji katolików świeckich⁶⁸. Po tego typu wykładach przeprowadzano testy sprawdzające. Systematyczne spotkania dotyczyły omówienia bieżących problemów, poruszano zagadnienia z zakresu operacyjnego i organizacji pracy, np. które osoby i przez jaki czas należy inwigilować⁶⁹.

Dzięki rozplanowanemu w ciągu roku cyklowi szkoleń podnoszono poziom wiedzy i umiejętności funkcjonariuszy⁷⁰. Realizacja programu obejmowała tematy wstępne, na które przeznaczano osiem godzin, oraz dziewięciu tematów z cyklu „Rozpracowań agenturalnych”, w trakcie których we wszystkich grupach przerabiano łącznie 50 godzin⁷¹ w zakresie kontaktów operacyjnych, informatorów i współpracowników⁷².

Na większości wydziałów zajęcia przeprowadzano systematycznie i przy dobrej frekwencji. Równolegle realizowano tematykę związaną ze specyfiką pracy Departamentu IV, na co przeznaczano łącznie dziesięć godzin. Zajęcia odbywały się we wszystkich wydziałach na zasadzie systemu wykładowego. Polegało to na tym, że mówca zarysowywał dane zagadnienie, a następnie inicjował dyskusję nad nim – ilustrował teoretyczne założenia i prezentował przykłady z praktyki. Często otrzymywał skrypt. Podczas kursu czytał kolejne fragmenty, a następnie debatował nad nimi ze słuchaczami. Skrypt zawierał ok. dziesięciu pytań dotyczących werbunku księży lub postępowania wobec nich, np. „Jak wyobrażasz sobie w zaistniałej sytuacji zebranie materiałów, które pozwoliłyby na dobór kandydata do werbunku?”⁷³.

Na zlecenie kierownictwa MSW w 1962 r. przeprowadzono ankietę wśród pracowników SB. Funkcjonariusze pionu antykościelnego wskazywali, jakie wiadomości, umiejętności i cechy powinni posiadać, np. odwaga, pracowitość, inteligencja, bycie ateistą, znajomość ludzi, do czego jest przydatna psychologia⁷⁴. Często do szkoleń wykorzystywano materiały Józefa Siemiaszkiewicza i Ryszarda Wójcickiego *Problemy pracy z tajnymi współpracownikami w pionie IV w roku 1965* wydane przez Departament Kadr i Szkolenia MSW w roku 1967⁷⁵. Te same osoby przygotowywały

⁶⁸ AIPN, 0713/17, t. 1, Plan prowadzenia prac wdrożeniowych oraz przeszkolenia pracowników Departamentu IV z zakresu Zarządzania i Instrukcji 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 II 1970 r., k. 17–18.

⁶⁹ AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22 I 1972 r., s. 3–4.

⁷⁰ AIPN, 01790/286+1, Informacja dotycząca przebiegu szkolenia operacyjnego w Departamencie IV w okresie od 10.09.1955 do 1.02.1956 r., s. 2.

⁷¹ *Ibidem*, s. 2–3.

⁷² *Ibidem*, s. 4.

⁷³ A. Dziurok, *Metody pracy operacyjnej...*, s. 271–272.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 298–299.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 49–50.

materiały poświęcone pracy operacyjnej podczas ważnych wydarzeń sakralnych. Wiele tekstów na te tematy można było również znaleźć w „Biuletynie Operacyjno-Szkoleniowym”⁷⁶.

Bardzo ważnym elementem szkoleń była nauka języków obcych. Wśród funkcjonariuszy departamentu największym zainteresowaniem cieszyły się języki: francuski, angielski, niemiecki i rosyjski. Zakładano, że w Departamencie IV trzeba posługiwać się językami obcymi, a ich dobra znajomość była wręcz wymagana. Na szkolenia językowe kierowano głównie funkcjonariuszy zajmujących stanowiska, na których wymagano znajomości języka obcego⁷⁷. Stwierdzono, że skoro duchowni rozmawiają w różnych językach, przyjmują do spowiedzi ludzi z wielu krajów i nawiązują znajomości z katolikami z innych państw, to ważne jest, aby funkcjonariusze działający po „linii kleru” posługiwali się także łaciną i językami obcymi⁷⁸.

W Departamencie IV nie znano takiej kategorii jak informacja nieprzydatna. Co najwyżej mogła ona nie być aktualnie użyteczna operacyjnie. Jednak żeby dowiedzieć się, jakie są zamiary Kościoła, trzeba było rozumieć każdą rozmowę. Inwigilacja niekiedy była możliwa tylko wtedy, kiedy funkcjonariusz znał język obcy, którym podejrzany akurat się posługiwał. Szkolenie językowe kończyło się egzaminem. Kontrolowano znajomość teorii, praktyki, fonetyki, zorganizowano co najmniej 3,5 tys. jednostek leksykalnych z tematyki społeczno-politycznej, zawodowej i życia codziennego. Test składał się z części pisemnej i ustnej. Za znajomość języków obcych funkcjonariusz otrzymywał dodatkowe wynagrodzenie⁷⁹.

Warto dodać, że aby prawidłowo wykonywać wszystkie obowiązki służbowe, należało odznaczać się doskonałą sprawnością fizyczną⁸⁰. Wychowanie fizyczne i sport traktowano jako nieodłączną część procesu doskonalenia zawodowego. Uważano, że na wzrost ogólnej sprawności psychofizycznej powinna mieć wpływ prawidłowa organizacja zajęć wychowania fizycznego. Czynne uczestnictwo w programowych ćwiczeniach sportowych było obowiązkiem służbowym funkcjonariuszy. Na tego typu szkoleniach ćwiczano m.in. kwestię zatrzymywania osób, samoobronę i ochronę przeciwdywersyjną. Przeprowadzano również szkolenia

⁷⁶ *Ibidem*, s. 50.

⁷⁷ AIPN, 02374/72, Zawiadomienie Dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie nauki języków obcych.

⁷⁸ *Plany pracy Departamentu IV...*, s. 75.

⁷⁹ AIPN, Zarządzenie nr 34/75 Ministra Spraw Wewnętrznych (Stanisława Kowalczyka) z dnia 31 V 1975 r. w sprawie dodatku za znajomość języków obcych do uposażania funkcjonariuszy.

⁸⁰ AIPN, 859/733, Wskazówki do realizacji programu wychowania fizycznego, s. 2–3.

bojowe i obronne, np. z zakresu strzelania szkolno-bojowego⁸¹. Miało to służyć przygotowaniu funkcjonariuszy na wypadek zagrożenia bądź wojny. Byli oni doszkalani z zakresu użycia broni. Zajęcia te dotyczyły podstaw prawnych, celów i warunków korzystania z broni oraz obchodzenia się z nią w czasie służby i tuż po niej.

Należy dodać, że przeprowadzano szkolenia zawodowe dla kierowników⁸². Obejmowały one pracowników jednostek centrali MSW i osoby upoważnione do prowadzenia pojazdów służbowych. Tego typu kursy trwały zazwyczaj dwa dni (np. 30 listopada i 1 grudnia 1989 r.)⁸³. Istniała też możliwość powtórnego przeprowadzenia zajęć w innych dniach, tak aby wszyscy zainteresowani i oddelegowani funkcjonariusze mogli wziąć w nich udział. Często odbywały się w świetlicy Wydziału Transportu ZAG MSW⁸⁴. Aby do nich doszło, naczelnik wydziału musiał najpierw wystosować specjalne pismo z prośbą o umożliwienie ich przeprowadzenia do kierownika Zespołu IV Zarządu Ochrony Funkcjonariuszy MSW⁸⁵.

Zajęcia mające na celu zwiększenie kompetencji funkcjonariuszy i ich bezpieczeństwa dotyczyły również werbunku osób. Prowadzono je zarówno metodą wykładową, również jak i samokształcenia. Poruszano kwestie dotyczące podstaw prawnych, zatrzymywania procesowego, administracyjnego i uprawnień osoby schwytanej⁸⁶. W Departamencie IV organizowano też zajęcia związane z zasadami pracy operacyjnej w świetle aktualnej polityki władz wobec kleru. Odbywały się one regularnie, kilka razy w roku (np. w 1971 r. przeznaczono na nie sześć godzin wykładowych)⁸⁷.

Prace szkoleniowe w zakresie kształcenia specjalistycznego Departamentu IV realizowano z pomocą Departamentu Szkolenia i Doskonalenia

⁸¹ AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972, s. 7.

⁸² AIPN, 0869/733, Pismo Kierownika Zespołu IV Zarządu Ochrony Funkcjonariuszy płk. A. Burdala w sprawie prowadzenia pojazdów służbowych.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Zob. <http://inwentarz.ipn.gov.pl/showDetails?id=100113152&q=&page=20&url=%5BgrupaAktotworcyId=3%7CaktotworcaId=2033%7CpodzespollId=9808%7CserialId=10366%7CpodserialId=17887%7Ctyp=5%5D>, dostęp 2 VI 2017 r.

⁸⁵ Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy MSW – jednostka organizacyjna Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL działająca w latach 1984–1990, o charakterze wewnętrznej policji w resorcie. Zob. <http://inwentarz.ipn.gov.pl/advancedSearch;jsessionid=00170AC8AE9C4DE8772159725AE84636?q=&typ=5&grupaAktotworcyId=3&aktotworcaId=2033&podzespollId=9808&serialId=10366&podserialId=17888>, dostęp 28 VI 2017 r.

⁸⁶ AIPN, A. Głowacki, J. Karpacz, Opublikowane akty normatywne dotyczące prawnej ochrony bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego wraz z komentarzem. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, 1987 r.

⁸⁷ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 8.

Zawodowego MSW⁸⁸. Od września do listopada 1970 r. dodatkowo przeprowadzono zajęcia ze wszystkimi pracownikami operacyjnymi. Wykład wprowadzający wygłosił dyrektor Departamentu IV, natomiast pozostałe – naczelnicy i zastępcy naczelników wydziałów I, II, III i IV⁸⁹. Przykładowo: wybranym uczestnikom szkolenia powierzono samodzielne przeprowadzenie badań określonych zjawisk, ich analizę, przygotowanie materiałów do zajęć, takich jak referaty i koreferaty, a na końcu przeprowadzenie dyskusji ze słuchaczami⁹⁰. Dawało to możliwość wyciągania wniosków do dalszej pracy operacyjnej.

Poruszano kwestię doboru opracowania pozyskań i pracy w świetle nowej instrukcji wydanej do zarządzenia 006/70 ministra spraw wewnętrznych Kazimierza Świątły z dnia 1 lutego 1970 r. na odcinku zakonów, rozpracowania ogniów koncepcji Kościoła rzymskokatolickiego i jego hierarchii⁹¹. W paragrafie 3 zarządzenia ministra spraw wewnętrznych z 1 lutego 1970 r. stwierdzono, że w zakresie działania Departamentu IV określono kategorie osób, na które powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne i zagadnienia, którym podlegają sprawy obiektowe⁹². Do 31 grudnia 1970 r. w ramach doskonalenia zawodowego Departament Szkolenia i Wydawnictw miał zorganizować szkolenie funkcjonariuszy SB i MO wykonujących pracę operacyjną z zakresu problematyki instrukcji do zarządzenia 006/70⁹³.

Niezbędna podczas realizacji zadań służbowych była znajomość prawa. Funkcjonariuszy uczono zagadnień prawa konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego prawa publicznego. Pracownicy Departamentu IV musieli znać sytuację prawną cudzoziemców, obserwowali bowiem pielgrzymki i uroczystości religijne, w których brali udział przedstawiciele i mieszkańcy innych państw. W MSW często opracowywano programy szkolenia i doskonalenia zawodowego dla poszczególnych departamentów. Jako przykład można podać założenia dla Departamentu IV MSW na lata 1971–1973⁹⁴. Szkolenie specjalistyczne

⁸⁸ *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV...*, s. 598.

⁸⁹ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 5–6.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 3.

⁹¹ AIPN, 0713/17, t. 1, Plan prowadzenia prac wdrożeniowych oraz przeszkolenia pracowników Departamentu IV z zakresu Zarządzania i Instrukcji 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1.02.1970 r.

⁹² Zarządzenie nr 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 II 1970 r. [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 121.

⁹³ *Ibidem*, s. 122.

⁹⁴ AIPN, 0713/17, t. 1, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 3–4.

wynikało z konieczności dalszego zgłębienia wiedzy i sztuki operacyjnej w specyfice pracy Pionu IV, a także poznawania obszernych dziedzin nauki o Kościele. Przede wszystkim chodziło o zwiększenie znajomości roli tej instytucji w historii, formy działalności politycznej, oddziaływania społeczno-ideowego duchowieństwa i skutków tego zachowania. Konieczne były zwiększenie wiedzy o ówczesnej sytuacji Kościoła, o zachodzących tam przemianach i procesach oraz śledzenie form, treści, programów i haseł. Takie uwarunkowania wymagały posługiwania się konkretnymi przykładami, ich krytycznej oceny i wysuwania właściwych wniosków z rzeczywistych zdarzeń⁹⁵.

W latach 1971–1973 główne założenia w szkoleniu specjalistycznym dotyczyły ugruntowania zasad ewidencji operacyjnej w Pionie IV, pogłębienia wiedzy o Kościołach i związkach wyznaniowych i polepszenia treści pracy operacyjnej⁹⁶. Za przykład szkolenia specjalistycznego pracowników Departamentu IV niech posłuży przygotowanie ich do realizacji zadań w ramach akcji „Porządek”⁹⁷. Dotyczyło to podstaw prawnych legitymowania osób i okoliczności, w jakich funkcjonariusz powinien to robić. Służyła temu dodatkowa literatura, m.in. Dekret z dnia 21 grudnia 1955 r. o organizacji i zakresie działania Milicji Obywatelskiej⁹⁸. Na zajęciach poruszano także tematykę zatrzymywania osób. Omawiano, kiedy i w jakich okolicznościach używać chemicznych środków obezwładniających, np. RMG-66 (gazu obronnego)⁹⁹.

Priorytetowe kryteria systemu szkoleniowego dotyczyły doskonalenia umiejętności rozwijania działań operacyjnych, rozpoznawczych i profilaktycznych oraz prawidłowego oceniania skutków działań polityczno-operacyjnych wpływających na sytuację w różnych ogniwach Kościoła w związku z aktualną sytuacją polityczną. Z ogólnych celów szkoleń specjalistycznych wynika, że miały one stanowić płaszczyznę przedłużenia pracy zawodowej, skłaniającej do refleksji i tworzącej bardziej ogólne spojrzenie, umożliwiające dokonywanie uogólnień, kształcenie w zakresie umiejętności wyprowadzenia syntezy politycznej i formułowanie politycznych ocen. Jedną z metod prowadzenia szkolenia specjalistycznego

⁹⁵ AIPN, 01790/286, t. 1, Informacja dotycząca przebiegu szkolenia operacyjnego w Departamencie IV w okresie od 10.09.1955 do 1.02.1956 r.

⁹⁶ AIPN, 0713/17, t. 1, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 2.

⁹⁷ AIPN, 02374/72, Plan przeszkolenia pracowników Centrali MSW i KGMO w zakresie tematyki niezbędnej do realizacji zadań w ramach akcji „Porządek”, k. 26.

⁹⁸ *Ibidem*, k. 26–27; Dekret z dnia 21 XII 1955 r. o organizacji i zakresie działania Milicji Obywatelskiej (Dz.U., 1955, nr 46, poz. 311).

⁹⁹ AIPN, 02374/72, Plan przeszkolenia pracowników Centrali MSW i KGMO w zakresie tematyki niezbędnej do realizacji zadań w ramach akcji „Porządek”, k. 28.

było samokształcenie. Przed dyskusjami w zespołach, podczas wykładów, funkcjonariusze przedstawiali przygotowane przez siebie referaty¹⁰⁰.

Organizowane szkolenia specjalistyczne dotyczyły znaczenia i konieczności intensyfikacji werbunków perspektywicznych¹⁰¹, organizacji pracy we współdziałaniu z jednostkami terenowymi na podstawie dotychczasowych doświadczeń operacyjnych oraz nowych tendencji i kierunków działalności Kościoła¹⁰². Tworzono programy szkoleniowe dla poszczególnych wydziałów Departamentu IV. Przykładowo: w roku akademickim 1971/1972 podczas zajęć z zakresu polityczno-ideologicznego Wydział II był informowany dodatkowo o aktualnej sytuacji na odcinku katolików świeckich. Omawiano też zadania poszczególnych funkcjonariuszy. Na zakończenie kursu podjęto szeroką dyskusję z funkcjonariuszami na temat poruszanych zagadnień¹⁰³. W tym samym czasie Wydział III był szkolony w kwestiach operacyjnych z zakresu pozyskiwania informacji na temat sytuacji w środowisku innych wyznań, ze szczególnym uwzględnieniem światków Jehowy w świetle zmian strukturalnych związku i tendencji legalizacyjnych¹⁰⁴. Przedstawiono również zadania operacyjne w celu rozpracowania środowisk prowadzących ukrytą działalność religijną oraz ich powiązań z ośrodkami wyznaniowymi na Zachodzie.

Funkcjonariusze Wydziału IV musieli znać problematykę aktualizacji ewidencji operacyjnej duchowieństwa i poszczególnych parafii, aby skutecznie ich inwigilować. Trzeba było zebrać jak najwięcej informacji dotyczących funkcjonowania danej parafii. Do obowiązków pracowników Wydziału V należało szkolenie z zakresu struktury i pracy Biura Paszportów i Dowodów Osobistych oraz decentralizacji decyzji w biurach paszportowych, a także oceny sytuacji w zakonach i kierunków działań operacyjnych¹⁰⁵. Funkcjonariusze musieli zgłębić opracowania socjologiczne i poznać problematykę powołań kapłańskich i zakonnych w PRL oraz współpracować z Departamentem I MSW na odcinku pozyskiwania tajnych współpracowników Wydziału IV¹⁰⁶.

Trudne do zrealizowania były przygotowania do doprowadzenia określonych form ewidencyjno-dokumentacyjnych dla duchowieństwa, parafii,

¹⁰⁰ AIPN, 0713/17, t. 1, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 2–3.

¹⁰¹ AIPN, 01790/286, t. 1, Instrukcja szkoleń 006/70.

¹⁰² *Ibidem*, Zarządzenie nr 003/72 Dyrektora Departamentu IV.

¹⁰³ AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV MSW w latach 1971/1972, s. 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 5.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 6.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 7.

zakonów i kurii¹⁰⁷. Departament IV zakładał i prowadził teczki ewidencji operacyjnej wszystkich księży, zakonników i alumnów. W ramach tej formy można było stosować wszystkie przedsięwzięcia dla poszczególnych spraw. W latach osiemdziesiątych XX w. prowadzono zajęcia szkoleniowe dotyczące nowoczesnych metod przetwarzania informacji: technika komputerowa, mikrofilmowa i archiwa¹⁰⁸.

W związku z bardzo szybkim postępem technologicznym szefowie resortu podjęli decyzję o przeszkoleniu funkcjonariuszy i pracowników poszczególnych departamentów MSW z korzystania z tych „wynałazków”. Ośrodek Informatyki MSW prowadził kursy dotyczące techniki komputerowej. Pracownicy MSW uczyli się, jak techniczne właściwości komputera uczynić przydatnymi do przechowywania i przetwarzania zebranych informacji. Po opanowaniu niezbędnej wiedzy i zdobyciu umiejętności przechodzili do samodzielnego rozwiązywania określonych problemów, charakterystycznych dla codziennej służby¹⁰⁹. W latach osiemdziesiątych XX w. prowadzono szkolenie również z techniki mikrofilmowej. Przykładowo, nauczano funkcjonariuszy, jak dokument można sfotografować na film np. 16-mm, i układać w koperty, a następnie w stoły rotacyjne¹¹⁰. Było to kluczowe ze względu na przechowywanie danych na temat księży i Kościołów¹¹¹.

Każda jednostka Departamentu IV miała za zadanie przedstawienie Departamentowi Szkoleń i Wydawnictw MSW listy potrzeb funkcjonariuszy i celów szkoleń na dany rok. Propozycje musiały uwzględniać faktyczne potrzeby, wynikające z planów kursów i wychowania, i zawierać szczegółowe wyliczenia i uzasadnienia konieczności i celowości wydatków. Przykładowo: Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy MSW potrzebował na rok 1990 40 tys. zł na szkolenia i działalność kulturalno-wychowawczą¹¹². Zgłoszone potrzeby służyły Departamentowi Szkolenia i Wychowania MSW do opracowania zbiorowego planu wydatków budżetowych na dany rok¹¹³. Należało zgłosić dyrektorowi Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych lub

¹⁰⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 218.

¹⁰⁸ AIPN, 0726/73, *Nowoczesne metody przetwarzania informacji*, s. 2–4.

¹⁰⁹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 220.

¹¹⁰ Dzięki znajomości adresu przechowywanej informacji można było ją przeczytać na rzutniku i uzyskać kopię. Zob. IPN, 0726/73, *Nowoczesne metody przetwarzania informacji*, s. 2.

¹¹¹ *Ibidem*, s. 3.

¹¹² AIPN, 0859/733, Pismo do Dyrektora Departamentu Szkolenia i Wydawnictw płk. mgr. Tomasza Litwina.

¹¹³ AIPN, 0859/733, Wnioski wynikające z doświadczeń 2,5-letniej pracy rejonowych urzędów spraw wewnętrznych, s. 5.

jego zastępcy¹¹⁴, jaki był przewidziany nakład finansowy na szkolenia lub wynagrodzenia na dany rok. Jako przykład można tu podać, że na rok 1989 zgłoszono 20 tys. zł dla wykładowców i lektorów zaproszonych na roczną odprawę kadry kierowniczej Zarządu Ochrony Funkcjonariuszy MSW¹¹⁵. 15 maja 1970 r. minister spraw wewnętrznych Kazimierz Światała¹¹⁶ wydał *Plan prowadzenia prac wdrożeniowych oraz przeszkolenia Pracowników Departamentu IV z zakresu Zarządzania i Instrukcji 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 lutego 1970 r., w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych*. Zakładał on przygotowanie materiałów szkoleniowych służących jako pomoc do wdrożenia planu ministra. Miały być one przeznaczone do szkolenia w oficerskich szkołach MSW.

Głównym założeniem planu było wprowadzenie zajęć dotyczących współdziałania SB i MO oraz niedopuszczenie do zagrożeń i porządku bezpieczeństwa publicznego na tle działalności hierarchii i kleru¹¹⁷. Do końca czerwca 1970 r. zakładano, że zostanie przeprowadzone szkolenie zawodowe polegające na indywidualnym zapoznaniu się pracowników z zarządzeniem 006/70. Miało się odbywać w sobotę i dotyczyć wydziałów I, II, III, IV i Inspektoratu¹¹⁸. Od września 1970 r. planowano przeprowadzić zajęcia z wszystkimi pracownikami operacyjnymi Departamentu IV¹¹⁹.

Pod koniec listopada 1970 r. sporządzono relacje z realizacji opisywanego planu. Przeprowadzono szkolenie zawodowe, podczas którego zajęcia wprowadzające poprowadził dyrektor Departamentu IV. Zajęciami tematycznymi dotyczącymi m.in. specyfiki doboru opracowania pozyskań i pracy w świetle nowej instrukcji do zarządzenia 006/70 na odcinku zakonów zajęli się naczelnicy i zastępcy naczelników wydziałów I, II, III i IV. Departament IV wspólnie z Departamentem Szkolenia i Wydawnictw zorganizował na ten temat krajową konferencję przedstawicieli wszystkich

¹¹⁴ Władysław Rutka (1928–2004), funkcjonariusz służby bezpieczeństwa i płk MO, zastępca dyrektora Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW (1983–1990). Zob. <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/27286>, dostęp 18 VII 2017 r.

¹¹⁵ Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy MSW – jednostka organizacyjna MSW, działał w latach 1984–1990, miał charakter wewnętrznej policji w resorcie. Zob. https://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=2033&id_pz=9808&id_s=10366&id_ps=17888, dostęp 17 VII 2017 r.

¹¹⁶ Kazimierz Światała (1923–2011), prawnik i polityk. Minister spraw wewnętrznych (1968–1971). Zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 220.

¹¹⁷ AIPN, 02374/72, Plan prowadzenia prac wdrożeniowych oraz przeszkolenia Pracowników Departamentu IV z zakresu Zarządzania i Instrukcji 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 II 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych, s. 2.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 3.

¹¹⁹ *Ibidem*, s. 3–4.

szkół MO i SB w roku akademickim 1971/1972 w Wydziale IV KWMO¹²⁰. Wystąpienia miało ośmiu prelegentów. Wykłady poprowadzili przedstawiciele Departamentu IV, Biura Prewencji i Ruchu Drogowego KGMO. Na zajęciach przedstawiano filmy np. o masowym ruchu pątnicznym¹²¹. Uczestnicy twierdzili, że „po raz pierwszy brali udział w kursokonferencji operacyjnej, i stawiali wniosek, żeby inne Piony SB robiły podobnie”¹²². Przeprowadzono również procesy wdrożeniowe, które dotyczyły czytania i analizy instrukcji do zarządzenia 006/70. Niektóre wydziały dodatkowo stosowały zbiorowy system analizowania poszczególnych jej fragmentów. W relacji z wdrożenia i realizacji planu wyjaśniono, że Departament IV poczynił przygotowania do określenia form ewidencyjno-dokumentacyjnych na kurie, kler, zakony i parafie¹²³.

Na początku lat siedemdziesiątych przeprowadzano najwięcej szkoleń dla funkcjonariuszy. Z jednej strony pozycja Kościoła była coraz mocniejsza, z drugiej zaś w 1972 r. powstała Akademia Spraw Wewnętrznych MSW, co wpłynęło na przyłożenie większej wagi do wykształcenia¹²⁴.

Oprócz kursów operacyjnych organizowano również szkolenia polityczno-wychowawcze dla naczelników wydziałów na szczeblu wojewódzkim, a także dla zastępców szefów WUSW¹²⁵, departamentów i biur MSW ds. polityczno-wychowawczych.

W sprawozdaniu z przebiegu szkoleń w Departamencie IV w latach 1971–1972 zaprezentowano główne tematy programu szkolenia. Przeprowadzono zajęcia z zakresu polityczno-ideologicznego¹²⁶ dotyczące tematyki zawodowej¹²⁷ i szkolenia zawodowe dla każdego Wydziału Departamentu IV

¹²⁰ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 7–8.

¹²¹ AIPN, 02374/72, Relacja z przeprowadzenia prac wdrożeniowych oraz przeszkolenia pracowników Departamentu IV z zakresu Zarządzania i Instrukcji 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 II 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych, s. 2.

¹²² *Ibidem*, s. 2–3

¹²³ *Ibidem*, s. 3–4.

¹²⁴ AIPN, 0045/56, Zarządzenie nr 107/72 ministra spraw wewnętrznych z dnia 28 IX 1972 r., z załącznikiem, k. 369–378.

¹²⁵ Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych – nazwa jednostek terenowych MSW, funkcjonujących w Polsce w latach 1983–1990, utworzonych w wyniku przemianowania komend wojewódzkich Milicji Obywatelskiej. Zob. http://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=4043&id_pz=9761, dostęp 27 VI 2017 r.

¹²⁶ Zajęcia z zakresu polityczno-ideologicznego dotyczyły m.in. społecznej i gospodarczej sytuacji w kraju, podstawowych celów i kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego w latach 1971–1975 i zadań w dziedzinie umacniania i doskonalenia kierowniczej roli Partii. Zob. IPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972.

¹²⁷ Zajęcia dotyczące tematyki zawodowej przeprowadzono dla wszystkich pracowników operacyjnych Departamentu IV. Tematem tego szkolenia były węzłowe aktualne zadania

MSW. Zajęcia Wydziału I odnosiły się do znaczenia i konieczności intensyfikacji werbunków perspektywicznych¹²⁸. Wydział II przeszkolono z zakresu źródeł informacji i środków operacyjnych, Wydział III musiał znać odpowiedniki terenowe wynikające z instrukcji do zarządzenia 006/70, a Wydział IV – z ewidencji operacyjnej osób i parafii¹²⁹. Kurs dla Wydziału V dotyczył nowej struktury Biura Paszportów i Dowodów Osobistych¹³⁰. Każdy funkcjonariusz był zobowiązany do ochrony tajemnicy państwowej i służbowej. Wynikało to z ich głównych obowiązków. Były to informacje szczególnej ochrony prawnej. Warto zaznaczyć, że właściwe wykonywanie obowiązków, pełne przeszkolenie i sukcesy w nauce umożliwiały funkcjonariuszom i pracownikom Departamentu IV awans na lepsze stanowiska, otrzymanie wyższego wynagrodzenia i zdobycie deficytowych dóbr materialnych, niedostępnych dla zwykłego obywatela¹³¹.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych organizowało również staże dla pracowników operacyjnych i operacyjno-technicznych. Ich celem było opanowanie poprawnego wykonywania podstawowych czynności operacyjnych i pogłębianie wiedzy teoretycznej. Dzięki nim można było podnieść poziom pracy operacyjnej z punktu widzenia potrzeb postępowania karnego, a także utworzyć niezbędną rezerwę aparatu śledczego dla jednostek terenowych niedysponujących etatowymi pracownikami dochodzeniowo-śledczymi. Staż ten organizowano w Biurze Śledczym. Podczas jego trwania funkcjonariusze m.in. brali udział w zajęciach o prowadzeniu śledztw dotyczących aferowych przestępstw gospodarczych bądź dewizowych¹³². W trakcie trwania stażu pracownicy byli zwolnieni z wykonywania innych zadań. Przeszkolenie funkcjonariuszy Departamentu IV umożliwiało im właściwe wykonywanie obowiązków. Często, aby zdobyć informacje na konkretny temat, potrzebowali współpracowników¹³³.

---

do pracy z siecią tajnych współpracowników w Departamencie i Pionie IV. Prowadził je dyrektora Departamentu IV, płk Goroński. Zob. AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972.

¹²⁸ Prowadzili je płk Straszewski, mjr Wiejak i ppłk Karlicki. Zob. AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972.

¹²⁹ AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972, s. 5.

¹³⁰ Szkolenie przeprowadził płk Mozal. Zob. AIPN, 02374/72, Relacja z przebiegu szkolenia w Departamencie IV w roku szkolnym 1971–1972, s. 6.

¹³¹ AIPN, 0360/14, Pismo Dyrektora Biura „C” MSW płk. K. Piotrowskiego w sprawie awansu funkcjonariuszy z dn. 6.03.1981 r.

¹³² AIPN, 02374/72, Program z przebiegu stażu pracowników operacyjnych i operacyjno-technicznych SB i MO, s. 2.

¹³³ F. Musiał, *Metoda stopniowego werbunku duchownych (z podręczników SB)*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 4, s. 66–70.

W PRL-u bezpieczeństwa przywiązywała niezwykle wagę do rozpracowania Kościoła. Jednym z elementów pracy był werbunek duchownych. Było to trudne zadanie ze względu na antywyznaniową politykę państwa, która skutecznie zniechęcała osoby wierzące do nieoficjalnych kontaktów z przedstawicielami reżimu. Podejmowano różnego rodzaju szkolenia funkcjonariuszy tego pionu, podczas których uczono, jak pozyskiwać agenturę w środowiskach konfesyjnych. Z biegiem lat szkolenia dotyczące sposobów, technik, metod i celów werbunku ulegały modyfikacjom i udoskonaleniom. W ramach metody werbunku zwracano uwagę, aby stopniowo, wręcz powolnie, wciągać do współpracy i przekonywać werbowanego, że swą działalnością nie wyrządzi szkody Kościołowi¹³⁴. W szerszym znaczeniu werbunek oznaczał cały proces związany z zaangażowaniem danej osoby do „tajnej współpracy”. Następnie uczulano uczestników szkoleń, jak ważna jest rozmowa, uznawana za niezwykle złożoną czynność operacyjną. Jej powodzenie zależało od wcześniejszego opracowania kandydata, czyli zdobycia na jego temat jak najbardziej szczegółowych informacji o życiu prywatnym i zawodowym. Wskazywano, że werbunku można dokonać w wyniku szantażu lub w konsekwencji dobrowolnej zgody, która była najczęściej wynikiem długotrwałej manipulacji psychicznej. Jedną z nauczanych metod było włączanie się w polemiki wewnętrzkościelne dotyczące zagadnień teologicznych¹³⁵. Przykładowo, podczas drugiej i trzeciej sesji Soboru Watykańskiego II analitycy, którzy dążyli do skompromitowania kardynała Wyszyńskiego, zlecieli zespołowi księży współpracujących z resortem przygotowanie memoriału teologicznego odnoszącego się do „propagowania i realizacji” kultu maryjnego w Polsce¹³⁶.

Metody operacyjne walki z religią w PRL ulegały zmianom, a co za tym idzie – zmieniały się metody szkoleniowe. Z biegiem czasu zmniejszono rolę bezpośredniego terroru, a coraz większe znaczenie przypisywano działaniom operacyjno-profilaktycznym i dezintegrującym. Najdoskonalsze metody stosowano w latach osiemdziesiątych XX stulecia¹³⁷. Innym Kościołom i związkom wyznaniowym zaczęto poświęcać mniej uwagi. Poza represyjnym okresem lat 1950–1956 działalność aparatu bezpieczeństwa ograniczała się do rozpoznawania ich działalności, bez takiej ofensywności pracy operacyjnej jak wobec Kościoła katolickiego¹³⁸. Było to możliwe dzięki wcześniejszemu przeszkoleniu psychologicznemu

¹³⁴ *Ibidem*, s. 70–76.

¹³⁵ *Ibidem*, s. 73–75.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 76–77.

¹³⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL...*, s. 207–209.

¹³⁸ *Ibidem*, s. 209–211.

funkcjonariuszy. Jak można zauważyć, musieli oni mieć duże umiejętności z każdej dziedziny nauki.

Studia

Funkcjonariusze, zwłaszcza od czasu utworzenia osobnego pionu wyznaniowego, czyli Departamentu IV jako komórki MSW, musieli się odznaczać dużą wiedzą z zakresu problematyki religijnej i kościelnej. W związku z tym niektórzy, w ramach doskonalenia swoich umiejętności, zapisywali się na studia oferowane im w ramach MSW. Wielu z nich ukończyło Akademię Spraw Wewnętrznych MSW (ASW MSW), którą utworzono na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1972 r. w sprawie utworzenia Akademii Spraw Wewnętrznych¹³⁹. Niedługo później minister spraw wewnętrznych Wiesław Ociepka wydał rozporządzenie regulujące pracę nowo powstałej placówki¹⁴⁰. Nadzór nad ASW sprawował minister spraw wewnętrznych. Głównym celem Akademii było kształcenie pracowników bezpieczeństwa. Rozporządzenie z 11 sierpnia 1972 r. stanowiło, że ASW „kształci i wychowuje kadry organów resortu spraw wewnętrznych w celu przygotowania do objęcia stanowisk wymagających posiadania wyższego wykształcenia zawodowego”¹⁴¹. ASW otrzymała prawo wydawania absolwentom dyplomów ukończenia szkoły wyższej i nadawania tytułu magistra. ASW miała rozpocząć działalność w roku akademickim 1972/1973. Zarządzeniem nr 103 z dnia 27 września 1972 r. minister spraw wewnętrznych Wiesław Ociepka nadał jej statut, stanowiący m.in., że akademia jest samodzielną jednostką organizacyjną w strukturze MSW, a przez wykonywanie swoich zadań uczestniczy w umacnianiu porządku publicznego i bezpieczeństwa PRL. W kwestii Departamentu IV MSW rozwijano ideologie polityczne i analizę sytuacji na linii państwo–Kościół¹⁴².

Wśród zadań Akademii wymieniono także wychowanie słuchaczy na aktywnych i ideowych obywateli PRL, obrońców jej ustroju i bezpieczeństwa, kształcenie w zakresie nauk społeczno-politycznych, prawnych, ekonomicznych i specjalistycznych w celu przygotowania do objęcia kierowniczych stanowisk w resorcie spraw wewnętrznych, a także pro-

¹³⁹ Dz.U., 1972, nr 34, poz. 233.

¹⁴⁰ AIPN, 0045/56, Zarządzenie nr 107/72 ministra spraw wewnętrznych z dnia 28.09.1972 r. z załącznikiem, k. 369–378; *ibidem*, Zarządzenie nr 103/72 ministra spraw wewnętrznych z dnia 27.09.1972 r. w sprawie nadania statutu Akademii Spraw Wewnętrznych w Warszawie.

¹⁴¹ Zob. https://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=821, dostęp 9 VII 2017 r.

¹⁴² *Ibidem*.

wadzenie badań naukowych w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego i profilaktyki społecznej¹⁴³.

W nowelizacji *Ustawy z 31 marca 1965 r. o wyższym szkolnictwie wojskowym*¹⁴⁴ określono, że podstawowym zadaniem wyższych szkół wojskowych, w tym ASW MSW, jest kształcenie kadr dowódczych i specjalistycznych dla jednostek wojskowych. Na studia w wyższych szkołach wojskowych mogły być przyjęte na własną prośbę zarówno osoby, które miały świadectwo dojrzałości, jak i żołnierze zawodowi i osoby cywilne ubiegające się o powołanie do służby wojskowej¹⁴⁵. Nauczycielami akademickimi na uczelniach kształcących przyszłych funkcjonariuszy byli zarówno cywile, jak i żołnierze, którzy przekazywali słuchaczom wiedzę opartą na własnych doświadczeniach¹⁴⁶.

Studia na ASW MSW można było podjąć w formie stacjonarnej lub zaocznej, na kierunkach politycznych, prawniczych i administracyjnych. Doszkalano się na wybranych specjalizacjach, takich jak ochrona interesów państwa, kontrwywiad, zwalczanie przestępczości kryminalnej, problematyka dochodzeniowo-śledcza bądź ochrona porządku publicznego. Ta ostatnia była najczęściej wybierana przez pracowników Departamentu IV¹⁴⁷. Do studiów w ASW mogła być dopuszczona osoba dysponująca świadectwem dojrzałości albo dokumentem świadczącym o ukończeniu szkoły średniej stopnia licealnego. Kandydat musiał wykazywać się właściwą postawą moralną i obywatelską. Istniała również możliwość dopuszczenia do studiów osoby, która odbyła praktyki zawodowe. Notowano przypadki, że Departament IV nie kierował nikogo na studia podyplomowe¹⁴⁸, ponieważ dane osoby były w trakcie odbywania krótkich szkoleń zawodowych lub specjalistycznych.

Po utworzeniu ASW MSW funkcjonariusze najczęściej już ukończyli studia, dlatego niekiedy nie kierowano ich na kształcenie podyplomowe¹⁴⁹. Uczelnia miała specjalne biura, które kształciły w kierunkach specjalistycznych. Studia te funkcjonariusze z Departamentu IV kończyli obroną prac magisterskich, których tematyka była związana z zakresem

¹⁴³ Według statutu najważniejszymi organami ASW mieli być: komendant, jednocześnie będący rektorem akademii, zastępca komendanta ds. dydaktycznych, zastępca komendanta ds. naukowych, Rada Naukowa ASW, w której skład wchodziły władze główne uczelni, oraz dyrektorzy instytutów, kierownicy katedr, profesorowie i docenci, dyrektor Biblioteki Głównej ASW, kierownik Studium Języków Obcych.

¹⁴⁴ Dz.U., 1987, nr 27, poz. 156, art. 21.

¹⁴⁵ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*, art. 29.

¹⁴⁷ AIPN, 0859/733, Rodzaje i formy studiów, k. 4–5.

¹⁴⁸ AIPN, 02374/72, Pismo płk. mgr. Z. Gorońskiego z dnia 12 I 1972 r.

¹⁴⁹ AIPN, 02374/72, Pismo nr HW-III 026/72 z dnia 22 I 1972 r., s. 3–4.

ich zdań operacyjnych. Przykładowo, ppor. Mirosław Łukasiński napisał i obronił pod kierunkiem płk dr Józefy Siemaszkiewicz pracę magisterską pt. *Ruch społecznie postępowy księży. W oparciu o działalność Zrzeszenia Katolików Caritas w województwie katowickim*¹⁵⁰. Pracę obronił w Instytucie Kryminalistyki i Kryminologii ASW w 1982 r. Funkcjonariusz przedstawił sytuację wyznaniową w PRL w latach 1944–1950, w tym elementy polityki wyznaniowej i jej wdrożenie oraz wrogą działalność hierarchii Kościoła rzymskokatolickiego¹⁵¹. Inny funkcjonariusz tego departamentu, Jan Świątek z Instytutu Kryminalistyki i Kryminologii ASW, złożył w 1981 r., a następnie obronił pracę magisterską pt. *Działalność Zrzeszenia Katolików Caritas na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1950–1980*¹⁵². Ta również powstała pod kierunkiem Józefy Siemaszkiewicz. Autor przedstawił stanowisko hierarchii kościelnej do Zrzeszenia Katolików „Caritas” oraz zadania i kierunki pracy Pionu IV na odcinku tego zrzeszenia¹⁵³. Omówił także kwestię Funduszu Ubezpieczenia Emerytalnego Duchownych i działalność Katolików „Caritas” w województwie katowickim¹⁵⁴.

Szkolenia odbywały się nie tylko w wydziałach ASW, lecz także w ośrodkach szkoleniowych, np. Ośrodka Doskonalenia Kadr Kierowniczych w Łodzi czy Centrum Szkolenia Wojskowej Służby Wewnętrznej w Mińsku Mazowieckim¹⁵⁵. Absolwenci studiów w ASW i funkcjonariusze, którzy ukończyli szkolenia w innych placówkach, powinni uzyskać niezbędną wiedzę o zadaniach wykonywanych w ramach obowiązków służbowych. W każdym programie uwzględniano kształtowanie postaw wyrażających socjalistyczną świadomość i pełne zaangażowanie w służbie, a także kształtowanie naukowego światopoglądu i poczucie solidarności zawodowej. Po zakończeniu cyklu zajęć przeprowadzano egzaminy z danych przedmiotów. Studia można było podjąć w systemie stacjonarnym bądź zaocznym¹⁵⁶. Na kursy dodatkowe kierowano tylko tych, którzy mieli

¹⁵⁰ AIPN, 1510/913, Mirosław Łukasiński, *Ruch społecznie postępowy księży. W oparciu o działalność Zrzeszenia Katolików Caritas w województwie katowickim*, praca magisterska, Akademia Spraw Wewnętrznych MSW, mps, Warszawa 1982, s. 47.

¹⁵¹ *Ibidem*, s. 48–49.

¹⁵² AIPN, 01521/2128, Jan Świątek, *Działalność Zrzeszenia Katolików Caritas na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1950–1980*, praca magisterska, Akademia Spraw Wewnętrznych MSW, mps, Warszawa 1981, s. 2.

¹⁵³ *Ibidem*, s. 3.

¹⁵⁴ *Ibidem*, s. 4.

¹⁵⁵ AIPN, 0713/17, t. 1, Zasady organizacji i nauczania oraz składania egzaminu na chorążego MO dla funkcjonariuszy Biura „B” i Wydziału „B” Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych, s. 2.

¹⁵⁶ Ogółem na realizację programu podczas studiów stacjonarnych przeznaczono 96 godz. lekcyjnych. Zajęcia związane z zagadnieniami społeczno-politycznymi liczyły 16 godz.,

warunki do regularnego uczęszczania na nie w godzinach służbowych i po pracy¹⁵⁷. Osoby, które uczęszczały na takie zajęcia w przeszłości, nie musiały być ponownie zgłaszane przez dyrektora Zarządu Funkcjonariuszy MSW, lecz mogły kontynuować naukę. Funkcjonariusze Departamentu IV często byli kierowani na wykłady związane z zagadnieniami społeczno-politycznymi i na zajęcia obserwacyjne¹⁵⁸. Była to doskonała okazja do poszerzenia umiejętności niezbędnych do pracy i inwigilacji duchownych.

Oprócz ASW istniały również inne szkoły wyższe, w których kształcili się funkcjonariusze. Były to m.in. Wyższa Szkoła Oficerska im. gen. Franciszka „Witolda” Józwiaka w Szczytnie i Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie. Kształcenie na tych uczelniach odbywało się na poziomie magisterskim lub podyplomowym. Jedną z prac dyplomowych nosiła tytuł *Organizacja pracy operacyjnej w odniesieniu do pielgrzymek jako form zgromadzenia religijnego*¹⁵⁹. Napisał ją plut. Adam Krzemiński pod kierunkiem naukowym płk. mgr. Bogusława Czechowskiego¹⁶⁰. Funkcjonariusz przedstawił podstawy prawne pielgrzymki nie tylko jako zgromadzenia religijnego, lecz także jako przejaw działalności pozareligijnej¹⁶¹. Autor zauważył, że z funkcjonowania pielgrzymek mogą wynikać zagrożenia, m.in. w sferze ładu i porządku publicznego, indoktrynacja społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży, oraz łamanie prawa i penetracja wywiadowca¹⁶². W pracy dyplomowej napisanej przez Wojciecha Ostaszewskiego pod kierunkiem kpt. dr. Mieczysława Sorycza¹⁶³ w WSO MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie – *Próby wykorzystania „warszawskiej pielgrzymki do Częstochowy” dla*

---

obserwacje – 28 godz., wybrane zagadnienia pracy operacyjnej – 18 godz., prawo – 12 godz., prewencje – 12 godz., kryminalistyka – 6 godz., wyszkolenie wojskowo-obronne – 4 godz. Organizowano również zajęcia z języków obcych: francuskiego, rosyjskiego, niemieckiego, angielskiego i szwedzkiego. Prowadzono je w dni powszednie od 7.30 do 18.00. Zob. AIPN, 0713/17, t. 1, Zasady organizacji i nauczania oraz składania egzaminu na chorążego MO dla funkcjonariuszy Biura „B” i Wydziału „B” Wojewódzkich Urzędów Spraw Wewnętrznych, s. 3–4.

¹⁵⁷ AIPN, 0859/733, List Komendanta Spraw Wewnętrznych gen. bryg. prof. dr. hab. Tadeusza Walichnowskiego do Dyrektora Zarządu Funkcjonariuszy MSW, 1989 r.

¹⁵⁸ AIPN, 02374/72, Program szkolenia i doskonalenia zawodowego w Departamencie IV MSW na lata 1971–1973, s. 4–5.

¹⁵⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (dalej: AIPN Ka), 030/9, Adam Krzemiński, *Organizacja pracy operacyjnej w odniesieniu do pielgrzymek jako form zgromadzenia religijnego*, praca magisterska, Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, mps, Legionowo 1989, s. 1.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 1.

¹⁶¹ *Ibidem*, s. 2.

¹⁶² *Ibidem*, s. 3.

¹⁶³ *Ibidem*, s. 2.

wrogiej działalności politycznej w latach 1976–1980 – autor przedstawił, jak należy zorganizować pracę operacyjną podczas pielgrzymek¹⁶⁴.

Tematy prac dyplomowych były ściśle związane z pracą wykonywaną przez słuchaczy i każdorazowo uzgadniane z MSW¹⁶⁵.

Na mocy Zarządzenia nr 95 ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszcza z 21 listopada 1989 r. zlikwidowano Służbę Polityczno-Wychowawczą i Zarząd Polityczno-Wychowawczy¹⁶⁶. W rzeczywistości większość funkcjonariuszy zarządu przeszła do pracy w Departamencie Szkolenia i Wychowania, utworzonym w wyniku przekształcenia Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego. Zmianie uległa też nazwa służb MSW, ponieważ dotychczasową Służbę Kadr i Doskonalenia Zawodowego przemianowano na Służbę Kadr, Szkolenia i Wychowania. Wobec tego funkcjonariusze liczyli na wynagrodzenie wynikające z pracy w resorcie. Mogli oczekiwać, że będzie ono znacznie przewyższało średnią krajową. Oczekiwali również przyznania im przywilejów związanych z przydziałem mieszkań i samochodów. Często korzystali z bazy socjalnej i ułatwień dostępu do dóbr, które były nieosiągalne dla zwykłego obywatela.

Nowe struktury prowadziły działalność do czasu rozwiązania Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej w 1990 r. Po rozpoczęciu procesu weryfikacyjnego, podczas którego oceniano przydatność kadr do służby w zreorganizowanym resorcie, funkcjonariusze pionu kadr, szkolenia i wychowania zostali objęci postępowaniem kwalifikacyjnym¹⁶⁷.

Efektywność szkoleń

Szkolenia i kursy organizowane dla funkcjonariuszy miały na celu podniesienie ich ogólnej wiedzy i sprawności. Kształtowały w nich pewne postawy ideowo-moralne i przekonania w duchu marksizmu.

Szkolenie polityczne było jedną z podstawowych form wychowania i kształtowania postaw ideowo-moralnych. Fachowa działalność szkoleniowa w zakresie kształtowania postaw ideologicznych dawała niepod-

¹⁶⁴ AIPN, 001708/1217, Wojciech Ostaszewski, *Próby wykorzystania „warszawskiej pielgrzymki do Częstochowy” dla wrogiej działalności politycznej w latach 1976–1980*, praca magisterska, Wyższa Szkoła Oficerska MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego, mps, Legionowo, s. 1.

¹⁶⁵ A. Jusupović, „*Nie matura, lecz chęć szczerą zrobi z ciebie oficera*”, czyli rola przyzakładowego szkolnictwa w kształceniu kadr RBP/MBP/MSW (1944–1990), „*Dzieje Najnowsze*” 2015, R. XLVII, nr 4, s. 113–114.

¹⁶⁶ AIPN, 0859/733, Zarządzenie nr 95 Ministra Spraw Wewnętrznych Czesława Kiszcza z 21 XI 1989 r.

¹⁶⁷ Instrukcja Przewodniczącego Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej z 25 VI 1990 r.

ważalne gwarancje lepszej i skuteczniejszej ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego. Sprzyjała też umacnianiu stanu moralno-politycznego w Departamencie IV MSW. Wniosek ten potwierdzają m.in. przeprowadzane w poszczególnych jednostkach MSW analizy stanu ideologicznego i nastrojów funkcjonariuszy oraz ich wpływ na wykonywanie pracy. Kolejnym efektem szkoleń, zwłaszcza politycznego, było pobudzenie aktywności funkcjonariuszy i lepsze przyswajanie przez nich wiedzy. Dodatkowo nowoczesne środki dydaktyczne uatrakcyjniły zajęcia szkoleniowe i umożliwiały pełne osiągnięcie celów zajęć.

Prawidłowa realizacja zadań resortu spraw wewnętrznych w zakresie zapobiegania i zwalczania działalności szkodliwej dla państwa wymagała stałego uzupełniania wiadomości i umiejętności zawodowych oraz kształcenia właściwych postaw pracowników i funkcjonariuszy. Do spełnienia tych warunków przyczyniły się w dużym stopniu szkolenia w zakresie doskonalenia zawodowego¹⁶⁸. Nauczanie języków obcych sprawiło, że kontrola rozmów zagranicznych była przeprowadzana sprawniej. Dodatkowo funkcjonariusz mógł się porozumieć z przedstawicielami innych krajów. Niektórym pracownikom znajomość obcego języka była niezbędna do wykonywania obowiązków. Dzięki zajęciom z wychowania fizycznego było możliwe podniesienie ogólnej sprawności funkcjonariuszy, która stanowi główny element ich pracy.

System szkoleniowy stanowił bardzo ważny element w kształceniu kadry. Sprawne przeszkolenie pracowników MSW i Departamentu IV umożliwiało skuteczną inwigilację Kościoła katolickiego i innych związków wyznaniowych. Ukierunkowywano w ten sposób funkcjonariuszy na konkretną specjalizację. Kursy doszkalające pozwalały poszerzyć wiedzę.

Zakończenie

Zagadnienie kształcenia i doskonalenia zawodowego funkcjonariuszy należy uznać za jedno z najbardziej istotnych w kontekście jakości bezpieczeństwa w państwie. Mając na względzie doskonalenie zawodowe funkcjonariuszy, nie można zapominać, że rozwój ich osobowości w społeczeństwie nie mógł ograniczać się wyłącznie do formowania intelektu oraz procesów emocjonalnych i wychowawczych warunkujących jego funkcjonowanie. W bezpośrednim związku pozostawała nauka elementów prawa,

¹⁶⁸ AIPN, Zarządzenie nr 070/66 Ministra Spraw Wewnętrznych (Mieczysława Moczara) z dnia 4 VI 1966 r. w sprawie doskonalenia zawodowego pracowników jednostek organizacyjnych Centrali Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i jednostek terenowych służby bezpieczeństwa KWMO i KPMO.

psychologii bądź taktyki i techniki operacyjnej. Właściwe zrozumienie zasad i możliwości stosowania środków przymusu bezpośredniego było podstawą do realizacji określonych działań. Ważnym elementem w wykonywaniu pracy każdego funkcjonariusza były jego predyspozycje zawodowe. Przygotowanie do służby stanowiło priorytet dla kandydata, który ubiegał się o pracę w Departamencie IV MSW.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (AIPN Ka).

Źródła publikowane

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 sierpnia 1972 r. w sprawie utworzenia Akademii Spraw Wewnętrznych (Dz.U., 1972, nr 34, poz. 233).

Obwieszczenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 8 września 1987 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Ustawy z dnia 31 marca 1965 r. o wyższym szkolnictwie wojskowym (Dz.U., 1987, nr 27, poz. 156).

Opracowania

Dominiczak H., *Organy Bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

Grabowski Ł., Maruszak M., *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2(20).

Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

Jusupović A., „*Nie matura, lecz chęć szczerza zrobie z ciebie oficera*”, czyli rola przykładowego szkolnictwa w kształceniu kadr RBP/MBP/MSW (1944–1990), „Dzieje Najnowsze” 2015, R. XLVII, nr 4.

Lasota M., *O raporcie sejmowej komisji poświęconym Samodzielnej Grupie „D” w MSW*, „Biuletyn IPN” 2003, nr 1(24).

Markiewicz S., *Państwo i Kościół w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981.

Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.

- Musiał F., *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2015.
- Musiał F., *Metoda stopniowego werbunku duchownych (z podręczników SB)*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 4.
- Noszczak B., *Kryzys działalności Departamentu VI KdsBP przeciwko Kościołowi rzymskokatolickiemu w Polsce i próby jego przewyciężenia 1954–1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 4/1(7).
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 1(3).
- Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wybór i oprac. M. Bieleńsko et al., Warszawa 2007.
- Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004.
- Wołk G., *Prace dyplomowe absolwentów Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie – przyczynek do bibliografii [w:] Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, Warszawa 2011.
- Żaryn J., *Kościół w PRL*, Warszawa 2004.

Strony internetowe

- <https://inwentarz.ipn.gov.pl/showDetails?id=100113152&q=&page=20&url=%5BgrupaAktotworcyId=3%7CaktotworcaId=2033%7CpodzespoldId=9808%7CserialId=10366%7CpodserialId=17887%7Ctyp=5%5D>, dostęp 2 VI 2017 r.
- <http://inwentarz.ipn.gov.pl/advancedSearch;jsessionid=00170AC8AE9C4DE8772159725AE84636?q=&typ=5&grupaAktotworcyId=3&aktotworcaId=2033&podzespoldId=9808&serialId=10366&podserialId=17888>, dostęp 28 VI 2017 r.
- <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/34841?katalog=5>, dostęp 24 VII 2019 r.

Streszczenie: Od początku istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej Kościół katolicki i inne związki wyznaniowe były uznawane przez komunistów za poważnego przeciwnika. W celu ich sprawnego inwigilowania i zwalczania wrogiej działalności utworzono w 1962 r. Departament IV. Aby zapewnić skuteczność działań departamentu, postanowiono przeszkolić funkcjonariuszy i pracowników. Zagadnienie kształcenia i doskonalenia zawodowego należy uznać za jedno z najbardziej istotnych w kontekście jakości bezpieczeństwa w państwie. Mając na względzie doskonalenie zawodowe funkcjonariuszy, nie można zapominać, że rozwój ich osobowości w społeczeństwie nie mógł ograniczać się wyłącznie do formowania intelektu oraz procesów emocjonalnych i wychowawczych warunkujących jego funkcjonowanie. W bezpośrednim związku z prawidłowym procesem pracy w Departamencie IV pozostawała nauka elementów

prawa, psychologii, taktyki i techniki operacyjnej. Właściwe zrozumienie zasad i możliwości stosowania środków przymusu bezpośredniego było podstawą do realizacji określonych działań. Kluczowe były predyspozycje zawodowe funkcjonariusza. W niniejszym artykule zarysowano system szkoleniowy funkcjonariuszy Departamentu IV MSW. Przedstawiono, jak dobierano kandydatów do służby i pracy na stanowiskach cywilnych, jak wyglądały studia wyższe, kto mógł się o nie ubiegać, a także jaka była efektywność szkoleń.

Słowa kluczowe: Departament IV, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, funkcjonariusze, bezpieczeństwo, szkolenia, studia, kurs

Anna Maria Reszke (ur. 1996), magister Kryminalistyki i Nauk Sądowych na Uniwersytecie Warszawskim, absolwentka bezpieczeństwa wewnętrznego i politologii w Instytucie Politologii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W latach 2016–2018 prezes Koła Naukowego Bezpieczeństwa „Justycjariusze” przy UKSW. Współautorka artykułów *Działania Policji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnych* w „Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji” (nr 2/2017) i *Wpływ przestępczości innokulturowej na poczucie bezpieczeństwa obywateli RP* w czasopiśmie „Przegląd Policyjny” (nr 4/2017). Autorka artykułu *Podstawowe wyposażenie funkcjonariuszy Biura Ochrony Rządu i ich wpływ na ochronę najważniejszych osób w państwie* w „Zeszytach Naukowych UKSW” (nr 5/2016). Prelegentka podczas wielu konferencji ogólnopolskich i na sympozjach naukowych.

Training System of the Polish People’s Republic Security Services – the Department IV of Ministry of Internal Affairs Case (an Outline of the Problem)

Abstract: From the moment the People’s Republic of Poland was created, the Communists regarded the Catholic Church, along with other religious denominations, as a major opponent. In 1962, Department IV was established to provide effective surveillance and to counteract any hostile activity from those quarters. To improve effectiveness at the Department, it was decided that special training should be provided to its officers and employees. The issue of professional training and development should be considered as one of the most important tasks in state security. In terms of professional development, personal growth in society had to go beyond intellectual improvement or the emotional and formative processes that conditioned it. To keep Department IV in good working order, their training included elements of law, psychology, tactics and operational technique. A good understanding of the rules and options of physical coercion was fundamental to implementing certain tasks.

The professional predispositions of the officers were seen as key. This article describes the system for training operatives at Department IV in the Ministry of Internal Affairs, explains the selection process for officers and civilian employees, and provides an overview of the course of study at college level, its eligibility criteria, and training effectiveness.

Keywords: Department IV, Ministry of Internal Affairs, officers, security, training, studies, course

Anna Maria Reszke (b. 1996), MA in Criminal Sciences and Forensics at the University of Warsaw, graduate of the Domestic Security and Political Science programme at the Institute of Political Science, Cardinal Wyszyński University in Warsaw (UKSW). In 2016–2018, she was President of the Student Society for Security 'Justycjariusze' at the UKSW. Co-author of articles, including 'Działania Policji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa społeczności lokalnych', published in: *Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji* (no. 2/2017), and 'Wpływ przestępczości innokulturowej na poczucie bezpieczeństwa obywateli RP' in *Przegląd Policyjny* (no. 4/2017). Author of the article 'Podstawowe wyposażenie funkcjonariuszy Biura Ochrony Rządu i ich wpływ na ochronę najważniejszych osób w państwie', *Zeszyty Naukowe UKSW* (no. 5/2016). She has presented papers at many conferences and symposiums in Poland.